

Mäns och kvinnors alkoholvanor i en tid av förändring – Förväntade resultat och utvecklingen decennierna efter det svenska EU-medlemskapet

Nina-Katri Gustafsson

FD i sociologi, Sociologiska institutionen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. E-post: nina-katri.gustafsson@sociology.su.se.

Sedan 1995 har flera stora förändringar genomförts vilka man antog skulle ha stora effekter på svenskarnas alkoholkonsumtion. De första studierna visade också en konsumtionsökning. Denna artikel diskuterar de senare förändringarna som gjordes och fokuserar särskilt på hur mäns och kvinnors drickande förändrades efter 2004 i förhållande till dessa. Det fanns en förväntning om att det var bland grupper som är kända för att dricka mycket, dvs. män, unga och högkonsumenter, som man skulle se de största konsumtionsökningarna. Med facit i hand var det snarare just de grupperna som minskade sitt drickande. Istället kunde en ökning noteras bland de som utmärkt sig som lågkonsumenter, tex. äldre kvinnor. Artikeln avslutas med en diskussion om vad som skulle kunna förklara de oväntade resultaten.

Several large changes which were assumed to have a large impact on Swedes drinking have been implemented since 1995. The first studies showed increases in consumption levels. This article discusses the later changes and focuses in particular on men's and women's drinking after 2004 and how these were affected by the changes. It was expected that population groups known to drink large amounts, i.e. men, young and high consumers, would be the ones who would increase their drinking the most. Looking back, those were rather the groups which decreased their drinking. Instead an increase could be noted among those traditionally known as low consumers, e.g. older women. The article ends with a discussion on what could explain the unexpected results.

Inledning

Två i grunden oförenliga alkoholkulturer har ställts mot varandra; den nordiska (Undantaget Danmark) och den Syd- och Centraleuropeiska. Det har nu blivit uppenbart att det är den nordiska synen på alkohol som fått ge vika. Svenskarnas konsumtion av alkohol ligger redan nu på en även historiskt sett hög nivå och mycket talar för att detta bara är början på en mer långsiktig

konsumtionsökning.

Ovanstående citat är taget från baksidestexten till ”En skål för det nya millenniet” som publicerades 2003 (Leifman & Gustafsson 2003). Rapporten skrevs under en tid då alkoholkonsumtionen hade ökat under flera år. Traditionellt sett hade det svenska

drickandet främst varit förlagt till helger men nu tyckte man sig se att vi till detta dessutom lade till drickande under vardagarna. Alkoholkonsumtionen och de problem som hör till densamma har traditionellt varit en central fråga i Sverige politiskt, men i och med Sveriges medlemskap i Europeiska Unionen (EU) hade man tvingats genomföra flera förändringar som innebar att den tidigare restriktiva alkoholpolitiken försvagades. Alkoholforskare befarade därför en fortsatt dramatisk ökning av konsumtionsnivåerna och att denna utveckling därtill skulle vara större för några populationsgrupper än andra.

Syfte

Huvudsyftet med artikeln är att belysa och diskutera mäns och kvinnors drickande och alkoholrelaterade problem under de senaste decennierna. Artikeln kommer att göra en återblick på i huvudsak de senaste tio åren vad gäller alkoholkonsumtion och relaterade problem. Den kommer att redogöra för de förväntningar som fanns kring hur dessa skulle utvecklas, i huvudsak i relation till de större förändringar som den svenska alkoholpolitiken mötte i och med att vi gick med i EU. Artikeln kommer därefter att belysa och diskutera utvecklingen av de samma, i huvudsak med utgångspunkt från kvantitativa survey-undersökningar som gjorts på populationsnivå.

Nya förutsättningar för alkoholpolitiken

Den största förändringen som skett under de senaste tio till tjugo åren som antagits haft konsekvenser för svensk-

arnas alkoholkonsumtion och som diskuterats flitigt inom den svenska alkoholforskningen är Sveriges medlemskap i EU 1995. De alkoholpolitiska förändringar som genomfördes som en följd av detta var bland annat lördagsöppet på Systembolaget, sänkta skatter på vin och öl, och framför allt avskaffades införselkvoterna för privatimporterad alkohol stegvis så att de 2004 motsvarade EU:s indikativa nivåer (Gustafsson 2010a). Svensk alkoholpolitik har traditionellt vilat på höga skatter, begränsad tillgänglighet och avsaknad av kommersiella intressen. Det är också begränsningen av pris och tillgänglighet samt åtgärder mot rattonykterhet som identifierats som de starkaste kontrollinstrumenten för att hålla alkoholrelaterade skador nere. Förändringarna innebar att dessa kontrollinstrument försvagades (Gustafsson 2012). Mot den bakgrunden var ett rimligt antagande att alkoholkonsumtionen och de problem som är förknippade med den skulle öka i den svenska befolkningen och att ökningen skulle vara särskilt stor bland svenskar boendes i de södra delarna av Sverige, eftersom de redan hade en hög andel privatinförsel och dessutom geografiskt sett låg nära Tyskland och Danmark – de länder där priserna var som lägst. Liknande förändringar har tidigare särskilt visat sig påverka högkonsumenter. Eftersom de de facto därtill skulle tjäna mer på en prissänkning än andra grupper förväntade man sig vidare att särskilt denna grupp skulle öka sitt drickande i relation till förändringarna (ibid.).

Som antyddes av ingressen till arti-

keln hade alkoholkonsumtionen ökat till följd av de tidigare förändringarna (Leifman & Gustafsson 2003). Med utgångspunkt från olika studier skattade man att konsumtionen mellan 1996 och 2002 hade ökat med närmare 24 procent, från 8.0 till 9.9 liter ren alkohol. Forskningsresultaten tyder på att det var en faktisk ökning av alkoholkonsumtionen under de första åren, och att den främst skedde i de södra delarna av Sverige som en följd av de mer generösa införselreglerna för privatimport (Ramstedt & Gustafsson 2009). De större förändringarna under 2004 (året för avskaffandet av privatinförselkvoterna) antogs få ännu större konsekvenser för svenskarnas alkoholkonsumtion totalt sett, med särskilt stor ökning för några grupper.

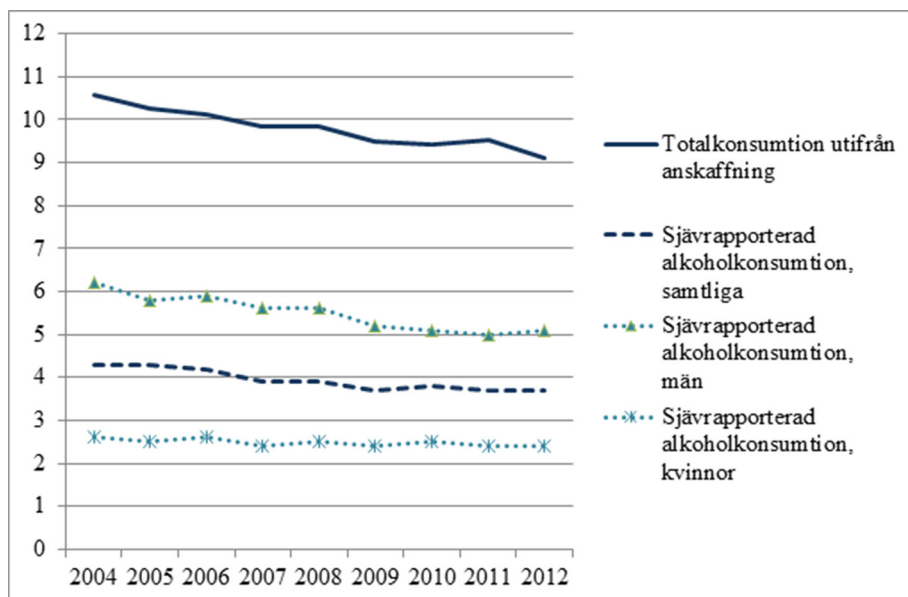
Kvinnligt och manligt drickande

Det är väl känt att män och kvinnors dryckesvanor skiljer sig åt; män konsumerar i genomsnitt ungefär dubbelt så mycket som kvinnor (Ramstedt m.fl. 2013). Detta är heller inget unikt för Sverige, utan något som observerats i såväl andra europeiska länder (Mäkelä m.fl. 2006) som internationellt i övrigt (Wilsnack m.fl. 2000). Dessa studier har visat att det finns skillnader mellan män och kvinnor vad gäller såväl nykterhet, hur ofta man dricker, som hur mycket man dricker vid varje tillfälle, och som en naturlig följd av detta är alkoholrelaterade problem vanligare bland män. Däremot verkar konsumtionsskillnaderna vara mindre i norra Europa än i andra europeiska länder, och i Sverige har skillnaderna för vissa typer av alkoholrelaterade problem minskat under en lång tid. Man antog

att män, i egenskap av storkonsumenter, skulle tjäna mest på att tillgängligheten av billigare alkohol skulle öka och, som ett resultat av detta, också öka sin konsumtion mer än andra grupper. Tidigare studier har också noterat att det finns vissa ålderskillnader då unga tenderar att dricka mer än äldre. Ungdomar har också vid tidigare förändringar av tillgängligheten (folköl i livsmedelsbutiker) visat sig öka sin konsumtion mer än andra åldersgrupper (Ramstedt 2002). Man misstänkte att de nya införselreglerna även skulle bidra till en ökad smuggling och att detta bl.a. skulle få till följd att langningen till unga skulle öka. Eftersom det även bland unga finns en skillnad mellan könen (om än mindre än bland de vuxna), förväntades detta därför särskilt ha en inverkan på de unga männens konsumtion. Hur olika grupper (kön, ålder) påverkas kan vara beroende på kontextuella sociala skillnader. Stöd för att unga män skulle vara känsligast för förändringar fann man också i Schweiz där liknande förändringar studerats.

Konsumtionsutvecklingen efter 2004

Totalt sett ökade inte svenskarnas totala alkoholkonsumtion ytterligare efter 2004 i den utsträckning som man hade befarat. Den ökning som noterades inledningsvis sedan 1996 verkade till stor del vara tillfällig och nådde sin topp 2004. Tvärt emot vad man hade trott minskade den totala alkoholkonsumtionen därefter stadigt till och med 2013 (Leifman & Trolldal 2014). Samma mönster kunde observeras för de självskattade uppgifterna mellan åren

Figur 1. Total och självrapporterad alkoholkonsumtion 2004–2012 uppdelat på kön.
Källa: Ramstedt m.fl., 2013.

2004 och 2012 (Ramstedt m.fl. 2013), även om de visade en mer modest nedgång i jämförelse med totalkonsumtionen¹ (se Figur 1).

Enligt självskattade uppgifter (Figur 1) minskade vidare såväl män som kvinnor sin konsumtion mellan 2004 och 2012 (Ramstedt m.fl. 2013). Förvånande nog var det männen som minskade sin konsumtion mer än kvinnorna. Delvis kan detta bero på att andelen som berusade sig minskade mer bland männen i de grupper som brukade berusa sig ofta. Ännu mer förvånande var att även andelen riskkonsumenter minskade mer bland männen än kvinnorna. Ramstedt med kollegor visade vidare att det främst var de yngre män-

nen som minskade sin konsumtion, medan viss uppgång syntes bland de äldsta männen. Liknande mönster observerades bland kvinnorna. Detta går i huvudsak i linje med resultaten av Källmén med kollegor (2011) då de mellan 1997 och 2009 noterade en ökning i AUDIT² bland de äldsta kvinnorna, medan de yngre männen och kvinnorna uppvisade en minskning. Sammantaget tydde resultaten för hela Sverige på en minskning av alkoholkonsumtionen som verkade vara störst bland de yngre männen, medan de äldre kvinnorna i någon mån hade ökat sin konsumtion mer än andra grupper.

I de undersökningar som fokuserade på geografiska skillnader uppvisa-

¹ Totalkonsumtionen skattas utifrån registrerade och oregistrerade siffror, dvs. självrapporterade uppgifter och försäljningsstatistik från Systembolaget, restauranger och livsmedelsbutiker (lättöl).

² AUDIT - Alcohol Use Disorders Identification Test, utformat främst för att identifiera problemkonsumenter.

des också en del förvånande resultat. I en studie för perioden 2003-2006 fann Gustafsson (2010b) inga stora förändringar i alkoholkonsumtionen i de södra delarna av Sverige. Tillfälliga nedgångar kunde observeras för hela gruppen kvinnor samt bland de yngsta (både bland män och kvinnor) i de södra delarna mellan 2003 och 2005, men dessa nedgångar kvarstod inte under 2006. I norra delarna observerades däremot en ökning, särskilt bland männen och då särskilt för män i åldersgruppen 30-49 år. Särskilda analyser för högkonsumenter visade att det fanns indikationer på att konsumtionen ökat bland äldre (50-80 år) högkonsumenter (ibid., Gustafsson & Ramstedt 2011) boende i södra delarna. Jarl och kollegor (2006) drog också slutsatsen att högkonsumenter påverkats i södra delarna av Sverige i förhållande till de förändrade införselreglerna och fann dessutom en skillnad mellan män och kvinnor. Deras resultat är dock svårtolkat, eftersom de analyserat sjukvårdskostnader och det tycks ha skett en förändring i hur fall prioriteras. Även i de norra delarna ökade konsumtionen bland högkonsumerande män (Gustafsson 2010b). Dessa resultat överensstämde med de analyser som gjordes för självrapporterade problem, då alkoholrelaterade problem som indikerar beroende eller upplevelse av förlorad självkontroll ökade bland män i norr, och problem som kunde bekräftas av någon utomstående (externa problem, ex. att drickandet skadat arbete/skola eller familj) ökade bland de yngsta männen, särskilt de högkonsumerande, boendes i denna region (Gustafsson 2010c). Trots viss

osäkerhet tydde analyser på att kvinnor i norr skulle ha minskat sin konsumtion (Gustafsson 2010b). Även detta resultat fick stöd i problemanalyserna, då kvinnor uppgav färre externa problem (Gustafsson 2010c). Den äldsta åldersgruppen (50-80 år), bland både män och kvinnor, i de södra delarna rapporterade också färre problem kopplade till beroende eller förlorad självkontroll. Externa problem minskade också bland männen och särskilt bland de yngsta männen (16-29 år) i samma region. Specifika analyser av högkonsumenterna bekräftade att det främst var i gruppen med de högkonsumerande männen (och särskilt de yngsta) i söder som denna typ av problem minskat. Gruppen av yngre högkonsumerande män rapporterade även färre problem kopplade till beroende (ibid.). Detta går också i linje med den minskning av berusningsdrickande som Stafström (2007) rapporterat om för de yngre i södra delarna av Sverige.

Avslutande diskussion

Totalt sett förväntades svenskarna öka sin alkoholkonsumtion ytterligare även i och med de senare förändringar som genomfördes som ett resultat av EU-medlemskapet. I dagsläget, då 2014 närmar sig sitt slut, ser vi att de långsiktiga konsekvenserna inte blev lika dramatiska som vi antog för runt tio år sedan. Att dessa inte blev så omfattande som förväntats, utan att konsumtionen snarare minskade, särskilt i de södra delarna, har föreslagits ha att göra med en "nyhetens behag"; eftersom svenskarna inledningsvis ökade sin privata införsel av alkohol och till följd av det sin alkoholkonsumtion,

men att ökningen var tillfällig och att ytterligare förändringar av införselkvoterna inte hade någon effekt (Ramstedt & Gustafsson 2009). Vidare har det spekulerats i om det, i de södra delarna, uppstod en mättnadseffekt, dvs. att man i denna region redan hade ökat sin alkoholkonsumtion så mycket att ytterligare förändringar inte spelade någon roll. Att en fortsatt ökning syntes i norra delarna skulle då förklaras av att man där ännu inte nått upp till de konsumtionsnivåer som observerats i söder (Gustafsson 2010a). Man har också föreslagit att det inte bara är politiska kontrollinstrument som pris och tillgänglighet som påverkar alkoholkonsumtionen, utan att faktorer som social struktur, kultur och epok har inverkan på hur stor effekt dessa instrument har (Gustafsson 2012). För olika populationsgrupper ter sig dessa förklaringar däremot inte som lika rimliga, särskilt inte eftersom utvecklingen i dessa såg så olika ut. Förklaringarna bör åtminstone nyanseras något.

Inledningsvis antog man att särskilt vissa populationsgrupper skulle påverkas av dessa förändringar: män, unga och högkonsumenter som grupp. Av det följer dessutom att det fanns en förväntan om att någon som har alla dessa egenskaper skulle vara särskilt benägen att öka sin alkoholkonsumtion. Sammantaget tyder de direkta analyserna av alkoholkonsumtionen och de indirekta analyserna av de alkoholrelaterade problemen på att det skedde en minskning i Sverige bland män, unga och riskkonsumenter, särskilt bland unga män och manliga riskkonsumenter. En sådan utveckling var motsatt mot den konsum-

tionsökning som man hade förväntat sig. Ännu mer förvånande var det att detta mönster visade sig tydligast i de södra delarna som dessutom fick en ökad tillgänglighet av billigare alkohol. Även högkonsumenterna i de södra delarna minskade sin alkoholkonsumtion. De förväntade förändringarna skedde istället i de norra delarna. Där ökade nämligen männen sin konsumtion och unga manliga storkonsumenter ökade sin konsumtion mest.

Det finns flera potentiella förklaringar till denna utveckling. Inom alkoholforskningen talar man ibland om naturliga fluktuationer med kortare eller längre upp- och nedgångar i konsumtionen (Mäkelä m.fl. 1981). Den typen av mönster är något man alltid bör ha i bakhuvudet när man studerar förändringar av alkoholkonsumtionen, dvs. det ligger i sakens natur att alkoholkonsumtionen varierar något över tid. Det förvånande var att män, yngre och högkonsumenter, minskade sin konsumtion trots att förväntningen var att just de skulle bete sig på ett motsatt vis, vilket antyder att minskningen kanske hade varit ännu större utan dessa förändringar. De fluktuationer som ibland kan noteras på populationsnivå kan även göra sig gällande för mindre grupper. Om en större del av en befolkning under en längre tid har ökat sin konsumtion ungefär samtidigt tidsmässigt, ex. män i södra Sverige som en följd av de tidiga förändringarna, kan man tänka sig att denna grupp också i någon mån återgår till ett drickande som mer liknar det invanda de hade från början. Givetvis är inte detta en regel utan undantag, men om en stor del av grup-

pen betar sig så kan man förvänta sig att det blir en synlig förändring i hela gruppen och att det eventuellt även kan ge synliga avtryck på hela populationens konsumtionsnivåer. Resultaten visade dessutom att det var de mest högkonsumerande männen som minskade sin konsumtion, vilket ytterligare stödjer detta resonemang.

En närliggande tes är att högkonsumenter är drivande i konsumtionsutvecklingar. Därför kunde man först notera en ökad konsumtion bland de som drack mest, dvs. särskilt bland män och andra högkonsumentgrupper och speciellt i de södra delarna, och som sedan minskade. I norra delarna av Sverige hade man inledningsvis en lägre konsumtion, men de grupper som ökade i relation till de senaste förändringarna var medelålders män. Det finns alltså fog för att hävda att mer frekventa konsumenter med högre konsumtionsnivåer är drivande i en utveckling, och att andra tenderar att följa efter vartefter. Att drickandet är ett kollektivt fenomen är något som Skog (1985) hävdade, och kanske sker denna kollektiva inverkan olika snabbt för olika grupper som är kopplad till initiala konsumtionsnivåer. Detta skulle i sådant fall även kunna förklara att kvinnorna, och särskilt de äldre kvinnorna, ökade sin konsumtion under perioden. Att kvinnor ökat sin konsumtion är något som lyfts fram som problematiskt. Samtidigt hade denna grupp en betydligt lägre konsumtion än andra grupper i början av perioden, och man skulle snarare kunna hävda att det är förvånande att gruppen inte ökat mer redan tidigare (Helmerson Bergmark 2004).

Avslutningsvis kan man konstatera att de farhågor om stora förändringar i alkoholanterna, då storkonsumerande män skulle öka sin alkoholkonsumtion allra mest och att vi som ett resultat av detta skulle se flera sociala och hälso-problem, inte realiserades. Trots både upp- och nedgångar bland olika grupper i befolkningen kvarstår de generella mönster vi hade även för tio till tjugo år sedan. De skillnader som fanns mellan könen då, att män dricker mer än kvinnor, finns även idag. Män dricker fortfarande ungefär dubbelt så mycket, har fler problemkonsumenter och uppvisar fler alkoholrelaterade problem. Detta gäller också när man studerar olika åldersgrupper eller andra segment av populationen. Det tycks som att dessa mönster varit relativt stabila under senaste åren, och att det övergripande mönstret kvarstår trots tillfälliga förändringar

Referenser (utvalda)

- Gustafsson, N.-K. (2010a). Bridging the world: Alcohol policy in transition and diverging alcohol patterns in Sweden. Avhandling nr. 42 i sociologi. Stockholm: Sociologiska institutionen & SoRAD, SU.
- Gustafsson, N.-K. (2010b). Alcohol consumption in Southern Sweden after major decreases in Danish spirits taxes and increases in Swedish travellers' quotas. *European Addiction Research* 16(4):152-161.
- Gustafsson, N.-K. (2010c). Changes in alcohol availability, price and alcohol-related problems and the collectivity of drinking cultures: What happened in Southern and Northern Sweden. *Alcohol and Alcoholism* 45(5):456-467.

tema

- Gustafsson, N.-K. (2012). Uteblivna förändringar i svenskarnas alkoholvanor – andra förklaringar än pris och tillgänglighet. S. 90-103 i Storbjörk, J. (red.) Samhället, alkoholen, drogerna: politik, konstruktioner och dilemma. Stockholm: Stockholms universitets förlag.
- Gustafsson, N.-K. & Ramstedt, M. (2011). Changes in alcohol-related harm in Sweden after increasing alcohol import quotas and a Danish tax decrease – an interrupted time-series analysis for 2000-2007. *International Journal of Epidemiology* 40(2):432-440.
- Helmerson Bergmark, K. (2004). Gender roles, family, and drinking: Women at the crossroad of drinking cultures. *Journal of Family History* 29(3):293-307.
- Jarl, J., Gerdtam, U.-G., Lyttkens, C.H., Lithman, T. & Merlo J. (2006). The Danish effect on Swedish alcohol costs: An analysis based on hospitalizations data from southern Sweden. *European Journal of Health Economy* 7(1):46-54.
- Källmén, H., Wennberg, P., Leifman, H., Bergman, H. & Berman, A.H. (2011). Alcohol habits in Sweden during 1997-2009 with particular focus on 2005 and 2009, assessed with the AUDIT: A repeated cross-sectional study. *European Addiction Research* 17(2):90-96.
- Leifman, H. & Gustafsson, N.-K. (2003). En skäl för det nya millenniet: En studie av svenska folkets alkoholkonsumtions i början av 2000-talet. Nr. 11. Stockholm: SoRAD, SU.
- Leifman, H. & Trolldal, B. (2014). Alkoholkonsumtionen i Sverige 2013. Nr. 142. Stockholm: CAN.
- Mäkelä, K., Room, R., Single, E., Sulkunen, P., Walsh, B. (red.) med 13 andra (1981). Alcohol, society and the state 1: A comparative study of alcohol control. Toronto, Kanada: Addiction Research Foundation.
- Mäkelä, P., Gmel, G., Grittner, U., Kuendig, H., Kuntsche, S., Bloomfield, K., & Room, R. (2006). Drinking patterns and their gender differences in Europe. *Alcohol & Alcoholism* 41(Supp. 1):i8-i18.
- Ramstedt, M. (2002). The repeal of medium-strength beer in grocery stores in Sweden – the impact on alcohol-related hospitalizations in different age groups. S. 69-78 i Room, R. (red.) The effects of Nordic alcohol policies: What happens to drinking and harm when alcohol controls change? Nr. 42. Helsingfors: NAD.
- Ramstedt, M. & Gustafsson, N.-K. (2009). Increasing travellers' allowances in Sweden – how did it affect travellers' imports and Systembolaget's sales? *Nordic studies on alcohol and drugs* 26(2):165-176.
- Ramstedt, M. (red.), Lindell, A. & Raninen, J. (2013). Tal om alkohol 2012 – en statistisk årsrapport från Monitorprojektet. Nr. 67. Stockholm: SoRAD, SU.
- Skog, O.-J. (1985). The collectivity of drinking cultures. A theory of the distribution of alcohol consumption. *British Journal of Addiction* 80(1):83-99.
- Stafström, M. (2007). Consequences of an increase in availability due to an eroded national alcohol policy: A study of changes in consumption patterns and experienced alcohol-related harm among 17-to-18-year-olds in Southern Sweden 2003-2005. *Contemporary Drug Problems* 34(4): 575-588.
- Wilsnack, R.W., Vogeltanz, N.D., Wilsnack, S.C. & Harris, R.T. med flera (2000). Gender differences in alcohol consumption and adverse consequences: cross-cultural patterns. *Addiction* 95(2):251-265.

*För komplett referenslista
se www.socialmedicinsketidskrift.se*